

КНЯЗЬ К.К.ОСТРОЗЬКИЙ

ПАТРОН І ОБОРОНЕЦЬ
УКРАЇНСЬКОГО
ПРАВОСЛАВІЯ

UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH OF U. S. A.

SCIENTIFIC THEOLOGICAL INSTITUTE

I. WLASOWSKY

PRINCE
KONSTANTYN KONSTANTYNOVYCH
OF OSTRIH
(† 1608 — 1958)

NEW YORK

1958

BOUND BROOK

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В С. Ш. А.
НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ІНСТИТУТ

І. ВЛАСОВСЬКИЙ

КНЯЗЬ К. К. ОСТРОЗЬКИЙ

знаменитий патрон і оборонець
Православ'я в історії українського народу
(† 1608—1958)

diasporiana.org.ua

Друкарня Української Православної Церкви в США.

P. O. Box 595, So. Bound Brook, N. J. — U. S. A.

„Хто ж бо з благовірних і благоразумних не пройметься жалем, бачивши вбогість Церкви Христової, яка хилиться до упадку? Жорстокі вовки нещадно розкрадають і розпуджують овече стадо Христове"... (З передмови кн. К. Острозького до видання Острозької Біблії 1581 р.).

13 лютого (ст. ст.) 1608 р., на 82 році свого многотрудного життя, упокоївся князь Василь-Константин Константинович Острозький, славний протектор і оборонець св. Православія і Православної Церкви в історичному житті українського народу під Польщею в другій половині XVI і на початку XVII вв. Цього 1958 р., в місяці лютому, сповнюється, таким чином, **350 літ**, як відійшов до Господа князь Константин Константинович Острозький, муж, достойний зайняти в історії Української Православної Церкви одно з перших місць, бо ж посеред церковних діячів з світських, мирян, після св. князя Володимира Великого, можливо, не було в історії українського народу рівного кн. Константину Константиновичу Острозькому.

Вшанування світлої пам'яті князя К. К. Острозького в цей 350-річний ювілей від дня його смерті являється нашим, православних українців скрізь по всьому світі, **церковно-національним обов'язком**, виконання якого не тільки має свідчити про нашу глибоку пошану і вдячність прадидам в їх службі Батьківщині і народові, а й потрібне в наші часи для нашого **національно-церковного усвідомлення**, яких по вірі

батьків ми діти і як повинні наслідувати їх приклади, щоб „батьки в синах і сини в батьках перебували, і таким чином зростала б згода в народі”. Це усвідомлення тим більше для нас необхідне, що українці за минулих 40 років від початку р. 1917 доби національного свого відродження не мали нагоди для урочистостей на честь великої й світлої постаті князя Константина Константиновича Острозького. А між тим і в наші часи не вгавають прагнення напустити „історичного туману” на цю велику постать, представити її, як постать „істинно-русского героя”, що служив „Россіи” і боротьбі за „національную русскую (московську в XVI в.) ідею”.

Таке прагнення бачимо в праці єпископа Нікона (Рклицького) „Жизнеописание Блаженнейшаго Антонія, Митрополита Киевскаго и Галицкаго” (видання Північно-Америк. і Канадської єпархії Зарубежної Рос. Церкви, Нью-Йорк — 1957р.), де на стор. т. II 251-255 дано опис 300-літнього ювілею князя К. К. Острозького в р. 1908 на Волині, коли на Волинській катедрі був архієпископ Антоній Храповицький. Що архієпископ Волинський Антоній, промова якого на ювілейному святі в Острозі 13 лютого 1908 р. передана єпископом Ніконом на вказаних вище сторінках, представляла князя К. К. Острозького в боротьбі його з унією, з національного боку, як „ревнителя русской народности” та закликавав „пріобщить (приєднати) к нашему русскому делу” й галичан за прикладом князя Константина, що, будучи „русским”, вважав галичан „своїми”, — в цьому не бачимо нічого дивного. Дивним є, що автор „Жизнеописанія митрополита Антонія”, єпископ Нікон, через 50 років, впродовж яких багато-багато перейшло подій, що

**Князь Константин Острозький,
оборонець православних перед унією.**

розбили „єдино-неделимческую національно-руську” ідею архієпископа Антонія Храповицького і всіх з ним „істинно-русских” — продовжує повторювати ту ж фальсифікацію історичної постаті князя Константина Константиновича Острозького, як якогось теж „істинно-руссаго” народного героя, та виписувати історичні абсурди, що князь Острозький „відкрив першу вищу школу в Росії (?) — академію”, „збірив сейми (?) в Берестю, Могилеві, Луцьку, де старався об’єднати свій (?) народ”, „заснував при Острозькій академії першу в Росії (?) друкарню” і т. п. (т. II. ст. 254-255). Про відношення українського го князя Константина Константиновича Острозького до Московщини його часів скажемо в своєму місці.

„Історичний туман” на світлий образ князя К. К. Острозького були спроби насовувати й з другого боку, в середовищі вже національно-українському, тільки конфесійно від віри батьків відірваному. Такі спроби в’яжуться з тією фальсифікацією нашої української історії, коли в 1946 р. ініціатори ювілейного свята 350-ліття Берестейської церковної унії 1596 року старались надати цьому святові загально-національний характер, зробити його урочистостю для всіх українців, які тоді перебували в Західній Європі по численних таборах. В цьому значно вони й успіли, — таке було незнайомство з своєю церковною історією навіть посеред де-котрих з українського православного духовенства та й з професури Православної Богословської Академії в Мюнхені. Розпорядження покійного Владики Митрополита Полікарпа, видане на звістку про участь православних українців в святкуванні 350-ліття Берестейської унії, поклато край цій участі. Вшану-

вання тепер пам'яті борця з тією унією 1596 року, в 350-ліття від його упокоєння, князя К. К. Острозького нехай послужить до прощення гріха, вільного чи невільного, тим з православних українців, які вітали 350-ліття акту церковно-релігійного розбиття українського народу — Берестейської унії 1596 р., а одночасно й до загального поглиблення, як сказано вище, нашої церковно-національної історичної свідомости, щоб бути „завжди готовим дати відповідь з лагідністю і страхом кожному, хто домагається від вас слова про вашу надію” (1 Петр. III, 15). Допомогти такому усвідомленню присвячена й ця скромна праця про життя й діяльність св. п. князя Василя-Константина Константиновича Острозького.

1. Рід князів Острозьких; діяльність видатніших з предків К. К. Острозького.

Походження славного в історії українського народу роду князів Острозьких не можна вважати встановленим в історичній науці стисло і докладно. Одні виводили цей рід від князя Романа Мстиславовича Галицького (давні польські геральдисти), інші вважали його нащадками одного з норманських конунгів, що прийшли на Русь з Рюриком, ще інші виводили генеалогію князів Острозьких від незначного шляхетського роду, який так високо піднявся через щасливе збагачення. Але найбільш признаними посеред істориків стали висновки проф. М. А. Максимовича, першого ректора Київського Університету св. Володимира, який в своїх „Лисьмах про князів Острозьких” доводить, на підставі, головним чином, „помяника” Київсько-Печерського монастиря, що рід князів Острозьких є га-

лузю князів Туровсько-Пинських, родоначальником яких був князь Святополк Ізяславович (помер р. 1113), **правнук св. князя Володимира Великого.**

За дослідями проф. М. А. Максимовича, внук Святополка Ізяславовича, князь Юрій Ярославич, був дідом Володимира, князя Пинського, син якого Юрій Володимирович і був родоначальником князів Острозьких. Його син Дмитрій Юревич був першим, що носив це родове прізвище князя Острозького.

Від Дмитрія Юревича Острозького по простій родословній лінії йдуть з половини XIV віку в роді князів Острозьких до князя Василя-Константина Острозького князі: Данило, Федір, Василь, Іван, Константин, — батько князя Василя-Константина, що йому присвячена ця праця; ім'я Василя дано було князю Острозькому, борцеві проти унії, при охрещенні, а Константином стали звати його на честь батька, — отже в історії він відомий під ім'ям Константина Константиновича Острозького, а батько його — Константин Івановича Острозького. Впродовж XIV-XVI віків рід князів Острозьких вславився, як характеризують історики, глибокою відданістю православній вірі, любов'ю до свого українського народу, на захист якого виступав не раз, відріжняючись лицарством, хоробрістю, навіть зі зброєю в руках, в обороні рідної землі від набігів татарських і турецьких, від посягань польських і московських. З великим багатством, безмежними володіннями, бо багатшого роду не було на Литовській Русі, рід князів Острозьких, відрізняючись і освітою, сполучував і **багатство духа, аристократизм духовний**, за який дім князів Острозьких названий був по смерті князя Константина Константи-

новича Острозького „безцінним каменем, блискучим як світильник між іншими перлами, як сонце між зорями, в короні на голові” Східної Православної Церкви (архієпископ Мелетій Смотрицький в творі 1610 р „Тренос”).

Про князя Данила Дмитровича Острозького відомо, що він брав участь в боротьбі за „галицько-волинське насліддя” після смерті князя Юрія II Болеслава (р. 1340), коли литовський князь Любарт з іншими литовськими князями очолювали українські сили Галичини й Волині проти Казимира Великого польського та Людовика угорського; боротьба залишилась втратою Галичини і Холмщини для Литовсько-Руської держави; під владою Любарта залишалась Волинь, на якій все ширились володіння князів Острозьких.

Син Данила, князь Федор Острозький, староста Луцький, був видатнішим з українських князів кінця XIV і першої половини XV віку. Він поклав твердий ґрунт земельним володінням роду Острозьких: великий князь литовський Ягайло підтвердив р. 1386 права князя Федора на міста Остріг, Корець, Заслав на Волині, а великий князь Вітовт, якого кн. Федор Острозький підтримував в його боротьбі проти Польщі за незалежність Литви, значно поширив грамотами земельні володіння князів Острозьких. Після смерти вел. кн. Вітовта (1430 р.), коли противники польсько-литовської унії проголосили великим князем литовським брата Ягайла, Свидригайла Ольгердовича, кн. Федор Острозький став по боці Свидригайла, що користав з великої популярності посеред православних і вважався, хоч сам був католиком, опікуном православія на Литві-Русі та противником обмежень православних в правах. У

війні Свидригайла з поляками кн. Федор в рр. 1432-33 не раз погромив польські війська, відбиваючи наступи їх на Поділля й Волинь. Ці успіхи в боротьбі противників польсько-литовської унії змусили самого Ягайла поробити значні уступки в своїй суто католицькій політиці супроти православ'я як в Литовській Русі, так і в самій Короні Польській (в Галичині, Холмщині). Твердий в „благочестії”, як називали тоді православну віру, князь Федор Острозький будував церкви Божі і надляв їх маєтками на удержання церкви, причту, добродійних установ. В старечих роках прийняв чернечий постриг в Києво-Печерському монастирі і подвизався чернечим подвигом з ім'ям Феодосія. Там Федор Острозький і упокоївся схимником в Лаврі біля р. 1453. Після відкриття нетлінних мощів його в печерах Лаври, був канонізований нашою Церквою як святий; пам'ять преподобного Федора, князя Острозького, святкується 11/24 серпня. В Острозькому Богоявленському соборі до останніх відомих нам часів знаходилась частина мощів преп. князя Федора Острозького, і в день його пам'яті 11/24 серпня завжди був там великий відпуст.

Син св. князя Федора князь Василь Федорович, прозваний „Красним”, рівно ж твердо тримаючись своєї віри і народности, був зразковим господарем в своїх обширних володіннях та забезпечував їх від татарських набігів. Він поділив ці володіння між синами: старший Юрій дістав м. Заслав на Волині, звідкіля пішли князі Заславські; молодшому Іванові залишився Остріг з маєтками; помер кн. Василь р. 1461.

Про кн. Івана Васильовича Острозького, батька знаменитого найвищого гетьмана

литовського, князя Константина Івановича Острозького, дуже мало залишилось відомостей; знати тільки, що він не раз бився з татарвою, боронячи від неї Волинь і Поділля, а свої володіння збільшував, переважно скуповуючи нові маєтки.

Князь Константин Іванович Острозький (народився коло 1460 р., помер р. 1530) рано залишився без батьків, виховувався під наглядом близьких до дому князя Острозького бояр, а також і старшого свого брата Михайла. Історичні документи, що відносяться до цієї пори життя князя Константина, містять в собі переважно акти купівлі й продажу земель; як видно, вихователі-опікуни молодих князів Острозьких виконували господарчі плани покійного батька князів. В р. 1486 бачимо братів Острозьких у Вільні, при дворі великого князя литовського Казимира IV Ягайловича (він же і король польський 1444-1492 р.). Перебуваючи в складі оточення великого князя, супроводжуючи його при переїздах та обертаючись у вищих колах родовитої аристократії великого князівства Литовсько-Руського, молоді князі Острозькі набували життєвого досвіду, привчалися до справ державного характеру, а в походах мали добру школу тодішнього військового діла. Особливо з-посеред численних волинських князів і панів української аристократії того часу (Острозькі, Сангушки, Чарторийські, Четвертинські, Корецькі, Заславські, Вишневецькі, Семашки, Хребтовичі і др.) при дворі великого князя зайняв видне становище князь Константин Іванович Острозький, виділяючись своїми непересічними здібностями. Вже в р. 1491, тобто 31 року будучи, діставав князь Константин дуже важливі доручення і користав з цілковитого довірря великого

князя литовського Казимира Ягайловича.

На високих становищах перебував Константин Іванович Острозький і при наступних великих князях литовських — Олександрі (1492-1506; з 1501 р. він же і король польський) і Сигизмундові I Старому (1506-1548; одночасно і король польський). Слава князя К. І. Острозького в Литовсько-Польській державі зростає від великих успіхів його в боях у війнах з Москвою і татарами. В кінці XV віку татари майже без перерви робили набіги на українські землі, що були південними областями Литовської Русі. Увесь тягар боротьби з цими набігами, які загрожували спокою і добробуту цілої держави, лежав на плечах української людности, а боротьбу очолював найвищий гетьман литовський, себто головнокомандуючий війська литовського, князь Константин Острозький. Він став найбільшим майстром пограничної боротьби й охорони від наїздників; літописи нараховують 60 боїв з татарами, в яких був переможцем князь К. І. Острозький. Керував найвищий гетьман литовський князь К. І. Острозький і у війнах Литви з Московщиною, які розпочинала тоді Москва в стремліннях поширювати свою державну територію на захід за рахунок Литовської Русі, що її Москва почала вважати своєю спадщиною по колишній Київській державі. Ці стремління знаходили підтримку в тих колах української та зукраїнізованої (з литовської династії) православної аристократії, які були незадоволені централістичною, опертою на католицьку Польщу, політикою великих князів литовських, яка прийшла на зміну попереднього прихилення тих князів до культури й православної віри староруської. За часів Казимира Ягайловича були на цьому ґрунті

піддання Москві пограничних з Московщиною українських і білоруських князів (Воротинські, Одоєвські, Мосальські та інш.), а також і змови таємні до повстання в надії на допомогу Москви.

Князі Острозькі не брали участі в цих змовах; вони не належали до прихильників Москви і, залишаючись відданими своїй вірі і народності, не шукали допомоги Москви в захисті своїх прав і свого народу, бо ж щирості Москви в тому, що збираючи під себе і перетягуючи від Литви „руські землі”, вона робить це тільки з тої „святої причини”, щоб охоронити ті землі від переслідувань у вірі, Острозькі не вірили, а політичний уклад Московщини, жорстокості її порядків і малокультурність відвертали від неї українських магнатів. Отже ми бачимо, що у війні Литви з Москвою при вел. кн. литовському Олександрі, жонатому з донькою вел. кн. московського Івана III Оленою, яка війна 1500-1503 рр. виникла за Чернігівщину і Сіверщину, що їх прилучала до себе Москва, — князь Константин Іванович Острозький водив литовське військо, але в бою при річці Ведроші був ранений, взятий до полону і завезений на далеку північ у Вологду, разом з іншими знатними панами. Цю війну Литва програла, а гетьман литовський на засланні під сторожею у Вологді змушений був р. 1506 погодитися на підданство московське, після чого став боярином. Увільнившись після цього від сторожі, кн. К. І. Острозький втік з Московщини в Литву в р. 1507. Цього ж 1507 р., коли кн. Михайло Глинський, умовившись з вел. князем московським і з ханом кримським, що вони вдарять на Литву, підняв було на Україні повстання, народними масами не підтримане, кн. К. І. Острозький був вже знову на чолі війська

литовського в поході проти наступів війська московського. Глинський відступив тоді за границю до війська московського і пішов з своїми прихильниками в Московщину, де пізніше скінчив одначе своє життя у вязниці. В наступній війні з Москвою, при Сигизмунді I, яка тягнулась в рр. 1512-1514, гетьман литовський кн. К. I. Острозький одержав перемогу над московським військом р. 1513 в знаменитому бою під Оршею.

Великі заслуги перед державою у війнах проти татар і Москви князя К. I. Острозького, за які історики вважають його військовим вождем, яких такої міри мало мала Польща, спричинились до поставлення князя на такі становища високі в Литовській державі, як Віленського каштеляна, а потім, р. 1522, воєводи Троцького, які, згідно з Городельським актом 1413 р., могли займати пани й бояри Литовської землі **тільки католицької віри**, а не схизматики. Отже литовські магнати протестували проти цих призначень Сигизмудом I князя К. I. Острозького, але Сигизмунд окремим привілеєм 25 березня 1522 р. заявив, що це зроблено ним, як виняток з загального правила, у визнання військових заслуг К. I. Острозького, а на майбутнє Городельський акт залишається діючим.

Користаючи з свого положення і впливів при дворі вел. князя литовського і короля польського, князь К. I. Острозький багато добра зробив для Українсько-Білоруської Православної Церкви, стан якої за часів Сигизмунда I, як і сина його Сигизмунда II Августа, вважається за кращий в давній Польщі, з огляду на спокій і толеранцію, в чому, помимо інших причин, велика заслуга була при королі Сигизмунді I Старому литовського найвищого гетьма-

на кн. К. І. Острозького, опікуна Православної Церкви під чужовірною владою. З численних фактів цього добродійного опікунства вкажемо головніші. За допомогою князя Константина Івановича Острозького, міг відбутися визначний своїми постановами „Віленський собор 1508-59 р.” нашої Церкви. Після цього собору, на просьбу митрополита Йосифа Солтана з вищим духовенством, активно підтриману К. І. Острозьким, Сигизмунд I видав р. 1511 на сеймі вел. князівства Литовського в Бересті привілей для Православної Церкви, яким підтверджувались всі її давні права управління, судові й маєткові від часів прийняття християнства українським народом. У кн. К. І. Острозького знаходили підтримку православні українці Галичини, давно прилученої до Корони, в своїй боротьбі за свободу православної віри і відновлення православної єпископської катедри у Львові. Немало давав Сигизмунд I, на просьбу князя К. І. Острозького, уставних грамот на землі для церков і православних монастирів; сам К. І. Острозький був фундатором монастирів (напр., два монастирі у Вільні), будував церкви, офірував для Церкви щедро з своїх маєтків, напр., відписав князь з дружиною Пінсько-Турівській православної катедрі м. Турів з трьома селами. Поховано було князя Константина Івановича Острозького (помер 1530 р.) в Київсько-Печерському монастирі.

2. Князь Василь-Константин Острозький; виховання князя і формування його світогляду під впливом тогочасних суспільно-ідейних течій.

Всі давні письменники, сучасні й близькі часів князя Василя-Константина Константиновича Острозького, як і наступні істори-

ки, не знаходять слів, щоб звеличати високі якості його душі та славні діла його. „Тільки такий талановитий і багатий рід, — читаємо в „Київській Старині” (т. VI — листоп. 1883 р., стор. 523-527), як рід князів Острозьких, удосконалюючись віками, й міг дати такого талановитого й досконалого в багатьох відношеннях мужа, яким був князь Василь-Константин Острозький. Своїм великим, ясним розумом, блискучою освітою і широким знанням, непохитною твердістю, глибоким внутрішнім благочесттям, своєю толерантністю, ласкавістю, і добротою, своєю м'яккою, правдиво княжою ввічливістю, своєю величнюю, елегантною й чудовою зовнішністю, при незчислених багатствах і розкоші, а водночас щедротах і добродійності, князь Константин Константинович своєю широкою, всебічною і невтомною діяльністю притягав до себе серця всіх, починаючи від короля і його придворних та кінчаючи останнім слугою при княжій дворі, — користав з великої і загальної пошани і любови; ім'я його було відоме не тільки на всьому просторі польсько-литовської держави, але й скрізь в землях слов'янських і на віддаленому Сході”.

Очевидна річ, що саме походження з роду багатого і талановитого ще не гарантує й не пояснює високих духовних якостей тої чи іншої особи, в даному разі охарактеризованого вище величнього образу князя К. К. Острозького. Знаємо, що найбільшу роль відіграє також виховання особи в дитячих і молодих роках. На жаль, докладних відомостей про ці роки князя К. К. Острозького не маємо. Народжений в р. 1526, князь Василь-Константин вже чотирьохрочним залишився без свого знаменитого батька, гетьмана князя К. І. Острозь-

кого, який помер р. 1530. Отже виховання княжича Василя було великим ділом його матері княгині Олександри Семеновни з дому князів Слуцьких, яка була другою жінкою князя Константина Івановича Острозького. Відомо, що рід князів Слуцьких так само відрізнявся відданістю своїй Православній Церкві і своєму народові; предки княжни Олександри Слуцької уфундували в Слуцьку знаменитий Св.-Троїцький манастир, що і був культурно-освітнім центром. Дитячі й юнацькі свої роки княжич Василь-Константин провів в дідичному місті своєї матері Турові, де здобував і освіту під керівництвом домових, при княжому дворі, учителів, як тоді за звичай було у магнатів наймати для своїх дітей учителів, досвідних в різних тодішніх науках, „бакалярів”, з якими юнаки багатії шляхти подорожували, бувало, для дальшої науки на Захід, до закордонних університетів. Не маємо даних, чи молодий князь Константин Константинович подорожував в освітніх цілях за границю, але вся його послідуєча діяльність на полі української національно-релігійної культури свідчить, що він широко був ознайомлений з сучасними йому суспільно-ідейними течіями й рухами. Середні десятиліття XVI в, в яких проходили юнацькі і повнолітні в розквіті сил роки князя К. К. Острозького, були бурхливою добою взагалі в житті Західньої Європи, зокрема ж в Польсько-Литовській державі, в складі якої знаходилась тоді величезна більшість етнографічно й культурно українських земель. Подамо коротку характеристику тієї бурхливої доби.

Вже на початку XVI в. в Польщі попередня чисто схоластична освіта, пройнята католицьким духом, дає місце гуманістичній,

що поволі переходить сюди з Заходу. В Польщі, а за нею і в Литовській Русі, починають на верхах суспільства цікавитись класичною літературою, античним мистецтвом та вивчають їх. Наслідком захоплення гуманізмом було ослаблення серед поляків католицького фанатизму та ширення релігійного індіферентизму, з яким пов'язаний був дух релігійної толеранції до інших вір поза католицькою. Слідом появляються з Заходу реформаційні течії, що знаходять для себе в Польщі дуже пригожий ґрунт, з огляду на моральний упадок польсько-католицького духовенства і незадоволення ним. „Сигизмунд I Старий, що сам відрізнявся толеранцією, пробував було спинити реформаційні рухи в Польщі, з якою метою видавав в рр. 1520, 1522, і 1523 суворі едикти проти протестантства, забороняючи привозити й ширити твори Лютера чи визнавати його науку . . . Але ж ці едикти не мали послуху, нікого не злякали. Реформація в Польщі завдала тако-го удару католицтву, що католицькі сфери в ній розгубились і до 60-их років XVI стол. не знали властиво, що робити. В той же час різного роду визнання і секти, роблячи спустошення в католицькій Церкві в Польщі, старались закріпити свої позиції освітою й вихованням молодих поколінь в душі кожна своєї конфесії. Тому сильно зросло в Польщі шкільництво; в Кракові виникли академії різних визнань . . . Шляхта не тільки матеріально удежувала ці школи, але й духово приймала в їх розвитку дуже активну участь, особливо в часах повної релігійної толеранції при сині Сигизмунда I, королі Сигизмунді II Августі (1548-1572), який був сам не від того, як оповідають де-які історики, щоб перейти на кальвінізм. А тому не дивним є той

факт, що в половині XVI в., за свідочством істориків, більше половини польських сенаторів вже не належали до католицької церкви. Різновірці в Польщі, один перед другим, закладали школи, відкривали друкарні, друкували книги, перекладали Біблію на народні мови"... (І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью Йорк. 1955, т. I, стор. 224).

В атмосфері оцих поступових ідей часу, ідей релігійної толеранції і культурно-соціального значення християнства, зростає і формувався християнський світогляд князя **Константина Константиновича Острозького**. Цей його світогляд ані мало не колідував з православним світоглядом його народу. В „українському православ'ї”, втворюваному у віках давніх, церковно-громадський його характер був найяскравішою його особливістю, виявленою в **ідеї соборности церковного життя**. Ця ідея не мириться з церковним абсолютизмом, чи то в формі папізму, чи цезарепапизму в Церкві Христовій, а рівно ж, при перевазі, в світлі цієї ідеї, суспільних чи соціальних моментів над індивідуальними в християнстві, не підіймає на височінь ідеалу аскетизму і аскетичного відношення до життя в світі. Думаємо, що „священні завети Московской Руси”, в душі ніби яких виховувався, на думку де-яких російських істориків, князь Константин Константинович Острозький, „ревнитель русской народности, учредитель самобитнаго православнаго просвещенія, не отдающійся увлеченіем и соблазнам иноверцев” (архiep. Волинський Антоній Храповицький, — „Жизнеописание”... Op. cit., т. II, стор. 251), ці „священні завети” цілком чужі були душі князя К. К. Острозького, а виховання на них князя є фантазією ісповідників ідеології гор-

деливої „Москви — Третього Риму”, яку до того ж в половині XVI в. репрезентував цар Іван Грозний з його „бісоподібними слугами” — опричниками.

Звідкіля брав надхнення князь К. К. Острозький в своїй широкій діяльності на добро українського народу і його св. Православної Церкви, найкраще скажуть про те факти тієї славної діяльності; тільки не Москва і не Московська Русь з її китайською стіною від інших народів та перехрещування, одного часу навіть православних українців і білорусів, були джерелом того надхнення.

3. Князь К. К. Острозький як український магнат, одружіння князя. Участь в політичному житті й державна служба. Польщення українських земель після Люблинської унії 1569 року.

Рід князів Острозьких вважався найбагатшим родом у Литві. Отже й князь К. К. Острозький унаслідував від своїх батьків не тільки родовите ім'я, а й величезні маєтки. У володінні К. К. Острозького знаходилось 25 міст, 10 містечок і 675 сіл, прибутки з яких сягали колосальної на ті часи квоти 1.200.000 золотих річно. З цих величезних своїх засобів не мало уділяв кн. Острозький на цілі українського культурного життя, так що, за словами проф. М. Грушевського, „те, що дав він, було найзначніше з того, що взагалі українське життя дістало від свого тодішнього магнатства”. Ставши повнолітнім, одружився князь К. К. Острозький з донькою багатого польського магната в Галичині графа Тарновського — Софією, посагом за якою ще збільшив свої володіння. Володар величезних маєтків, споріднений з першими магнатськими домами, — українськи-

ми, польськими і литовськими, Константин Константинович Острозький мав забезпечену найширшу участь в державному й громадському житті. Дійсно, вже в правління короля Сигизмунда II Августа займав він видне становище київського воєводи, мав рівно ж високе сенаторське звання, але визначної політичної ролі в державному житті тоді не грав, проводячи звичайний спосіб життя тодішніх магнатів і мало, видно, цікавлячись державними почестями. Як воєвода Київський, з обширними земельними володіннями на Волині, мав кн. К. К. Острозький пильнувати від небезпеки наїздів татарських українські землі Київщини, Поділля, Волині, що робив з такою ж відвагою і успіхом, як і його побатько князь Константин Іванович. Сучасний князь Константину Константиновичу укр. письменник архим. Захарія Копистенський в своїй похвалі князю називає його „муром залізним на Украйнах, страхом і трепетом татарам”. Пізніше, за короля Стефана Баторія, відзначився князь К. К. Острозький також у війні Литви з Московією, яка розпочалась ще за часів Сигизмунда II, коли Ливонія, захоплена Іваном Грозним Московським, віддалась під протекторат Литви; при Стефані Баторії ця війна закінчилась р. 1582 Запольським миром, по якому Грозний мусів відмовитися від зайятих було теренів в Литві.

Ця трудна й затяжна (1563-1582) війна великого князівства Литовського з Московією, при значних успіхах Москви в перші роки війни, прискіпила Люблинську унію Литви з Польщею 1569 р., що мала такі фатальні наслідки в історичному житті українського народу. Поляки давно мріяли про „інкорпорацію” Литви до Польщі. В самій Литві вони створили посеред дрібних ли-

товських бояр партію прихильників політичної унії, яким пообіцяно було поляками повне урівняння їх, по унії, в правах з польською шляхтою. Тепер, коли у війні з Москвою самі правлячі кола Литви, литовське магнатство зобачило, що Литва сама не є спроможна вести цю війну, виникли настрої, широко підтримані й рядовою шляхтою, сприятливі для переговорів з Польщею про унію. В ній бачили єдиний вихід з важкого становища, єдиний засіб для полегчення собі нестерпного бремені війни. Але литовські магнати й на сей раз стояли на думці зберегти державну незалежність великого князівства Литовського, встановивши тісний військово-політичний союз з Польщею. Однак поляки, користаючи з безсилля в даному часі Литви, рішили добитись свого.

Король і вел. князь Сигизмунд II скликав року 1569 в Любліні спільний сейм послів Польщі й Литви для переведення унії. За польським проектом, Литовське велике князівство мало злитися в одну з Польщею державу під одною зверхньою королівською владою і законодавчою владою одного сейму, залишившись тільки при місцевій адміністрації і місцевому судівництві. Не згоджуючись з цим проектом та боронячи незалежності Литовського князівства, литовські пани в ніч під 1 березня 1569 р. тихцем покинули Люблін, сподіваючись втечею „зірвати сейм”, а тим самим відложити й справу унії. Литовських панів підтримували й українські вельможі, як воевода Київський К. К. Острозький, воевода Волинський Олександр Чарторийський, князі Константин Вишневецький, Богдан Корецький і др. Але ж задуми литовських панів не увінчались жодним успіхом. Поляки представили королеві справу так, що

литовські пани неправно покинули сейм, образивши тим короля, і що справу треба рішати й далі, без їх участі. Це рішення почалось з відірвання на Люблинському сеймі від вел. князівства Литовського українських земель та прилучення їх безпосередньо до Корони Польської. Спочатку відірвано було Підляшшя й Волинь, потім Брацлавщину (східне Поділля) і врешті Київщину. Так Литва була обкраєна наполовину. Ця анексія українських земель, підбитих в попередній історії під свою владу литовськими князями, тепер, в Люблині, переведена була королівськими „привілеями” тим землям, підтвердженими сеймом, як ніби „повернення” цих земель їх давньому володарю — Польщі, від якого, мовляв, Литва їх неправно захопила через поблажливість короля і вел. князя Казимира Ягайловича.

Послам і сенаторам спочатку Волині й Підляшшя, потім Брацлавщини, а опісля й Київщини наказано було скласти присягу на вірність Короні Польській і засісти в спільному з поляками сеймі. Пасивний опір через неявку, по одержанні цього наказу, до Люблина було зломлено застереженням, що від тих, хто на останній час не з’явиться, будуть одібрані маєтки і уряди. Князь К. К. Острозький мусів, опріч того, скласти присягу Польщі, як воєвода Київський. Українським вельможам, які найдовше противились унії, було загрожено законом. Від імени їх князь К. Вишневецький сказав: „Заявляємо вашій королівській милості, що ми приєднуємось як вільні і свободні, з тим, щоб ми не були понижені в наших шляхетських почестях, бо ми народ такий благородний, що не відступимо першества ніякому іншому народові на світі. Ми маємо княжі роди, особливо славні й ша-

нобливі своїм походженням, — було б нам прикро, коли б їх честь мало що-небудь порушити. Також, що ми різних вір, особливо грецької, просимо, щоб нас через те не понижували і до іншої віри не примушували”.

Литовські пани, як довідались, що без них Литву розбірають, що можливо і всю розберуть, повернулись до Люблина та вже не посміли протестувати, а просили не відривати більше нічого та не касувати їх держави. 1 липня 1569 р. був підписаний ними акт Люблинської унії, згідно з яким вел. князівство Литовське і Корона Польська складають одну „Річ Посполіту” з спільним, виборним спільно королем, спільним сенатом і сеймом та ведуть спільно зносини з іншими державами. Так Литва стала частиною держави Польсько-Литовської.

Положення українськ. православної людности в „повернених” Короні, згідно з Люблинською унією, українських землях не знало тоді яких-будь обмежень національно-релігійного характеру. Згаданими вище привілеями Волині, Київському князівству і Підляській землі — всім було обіцяно вільне ісповідання віри, вживання української мови в офіціальних актах і документах, всі права і вольності в державі, з яких користають католики. Дух релігійної толеранції, який в тих часах Сигизмунда II Августа ще панував в польсько-литовському суспільстві, не дозволяв римо-католицькій партії в Польщі поставити вже тепер будь-які обмеження з погляду конфесійного українській людності. Можливо, що цей самий дух терпимости, лібералізму, поступовости часів Сигизмунда I і Сигизмунда II теж сприяв і тій, порівнюючи, легкості, з якою пройшов акт Люблинської унії 1569 року та інкорпорація до Польщі багатих

українських земель. Але ж передчуттям ніби була в заяві українських вельмож перед присягою Польщі згадка про різниці у вірі та можливість релігійного примусу і правних обмежень некаатоликів.

З Люблинською реальною унією 1569 р., як прилучені були до Польщі українські землі, розпочався широкий наступ Польщі на Україну. До 1569 р. в цих землях поляки не могли ні доставати посад, ні володіти маєтками. Тепер же розпочалась „колонізація” цих земель польським елементом, перед в якій повели польські магнати — Замойські, Жолкевські, Потоцькі, Язловецькі, Конецпольські, Каліновські і такі інші магнатські польські роди, що займали величезні простори української землі, завдячи скрізь панщину, якій місцеве населення мусіло коритися, або від якої втікати на південь та схід, куди за ним одначе посувалася далі „культуртрегерська” рука пана. З магнатами йшла в Україну цілими хмарами дрібна польська шляхта, що сподівалась тут і собі доробитися маєтку, становлячись у магнатів за економів, орендарів, сотників у війську при дворах магнатських і т. под. Доходить правди на всякого роду насильства в урядах, судах дуже тяжко було українській людності, бо ж в тих урядах, судах засідала на посадах, займала становища теж польська шляхта.

З господарським визиском країни тісно сполучені були польські впливи і в ділянці культурній, а як культура в тих часах тісно пов'язана була з церквою, релігією, то головними речниками тієї польської культури скоро з'явилося на українських землях латино-польське духовенство, яке й повело головну колонізаційну акцію, очолене оо. єзуїтами (появились у вел. князівстві Литовському в 1569 р.), посеред

провідних верств українського народу. Так після Люблинської унії 1569 р. „українське життя — каже проф. М. Грушевський, — наломано на польські взірці і ополячувано. Був це повний перестрій зверху і донизу, який не зіставляв каменя на камені в українському житті. Він перемінив його на польські взірці і на самий слід його зіпхнув українську людність, яка трималася своєї української народности”.

Цей критичний момент в історії українського народу, що наступив з Люблинською унією 1569 р., а скоро підсилений був католицькою реакцією та роботою єзуїтів під опікою короля Стефана Баторія (прихильник реформації король Сигизмунд II Август помер в р. 1572), — знайшов глибоке зрозуміння у князя Константина Константиновича Острозького. Він побачив, що тільки через розвиток освіти в масах українського народу, через піднесення морального й освітнього рівня українського православного духовенства, керівника в тих часах народу, можна протиставитися наступу польському, можна досягти успіху в боротьбі з організованою пропагандою єзуїтів і католицьких ксьондзів. Отже в цю пору свого життя (К. К. Острозькому було тоді вже біля 50 років), усвідомивши, в зв'язку з подіями останнього часу, велику загрозу для українського народу повного його національного знищення, потоплення в польсько-католицькому морі, К. К. Острозький, воєвода Київський, розвиває широку культурно-освітню діяльність. осередком якої стає княже місто Острог на Волині, та провадиться яка в душі й характері православному, національно-українському.

4. Стан освіти і моралі українського духовенства на Україні половини XVI віку.

Автор „Перестороги”, українського твору початку XVII в., про минулі часи в Україні писав: „Були в нас великі ревнителі, що багато з великим коштом церков і монастирів набудували і маєтками забезпечили, книг велику силу мовою церковно-словянською нанесли; одначе того, що було найпотребніше, — шкіл посполітих не фундували . . . І так то вельми зашкодило державі українській, що не могли шкіл і наук посполітих розширити та їх не фундовано. Бо коли б науки мали, тоді не прийшли б через нецтво своє до такої загибелі” . . . „Загибеллю” характеризує автор „Перестороги” той стан освітньо-морального занепаду в Українській Церкві, зокрема посеред її духовенства, над яким уболівав і зарадити якому старався вже на початку XVI в. Віленський церковний собор 1509 р., скликаний визначним митрополитом Йосифом II Солтаном. Але ж і в продовж всього XVI в. продовжувалось те „развращеніє” в церковному житті, головною причиною якого були великі зловживання в користанні з „права патронату”, або права „подавання столиць і хлібів духовних”, коли королі, польські магнати і взагалі шляхтичі, власники маєтків, в яких знаходились для української православної людности церкви і монастирі, роздавали митрополиту і єпископські катедри, становища архимандритів, настоятелів монастирів та парафіяльних церков людям недостойним пастирства, за гроші та за різні вислуги, а можливо й з метою якраз дальшого розкладу „схизматицької” Церкви.

Отже, коли після Люблинської унії розпочався такий широкий півонізаційний наступ на українські землі, сполучений далі

від часів короля Стефана Баторія з наступом на православіє католицизму і єзуїтів, то в своїй ієрархії й духовенстві український народ не мав зовсім потрібних тоді освітніх і моральних сил, щоб цьому наступові протистати та свою паству боронити. Сучасник Василь Тяпинський, відомий перекладач св. Євангелія на живу народню мову (біля 1570 р.), закликавав українське й білоруське панство, що „зістались немов батьками сеї справи (національно-освітньої) по достохвальних предках своїх”, впливати „на митрополита, єпископів та духовенство, щоб підкупамі один перед другим не здобували столиць, доживоть і привілеїв, але щоб самі вчилися Божого Слова та інших намовляли до того, щоб закладали школи і піднесли науку Божого Слова”.

Одначе глухі були до такого закликуну тодішні ієрархи, а подвигнулись до піднесення духовної освіти й шкільництва в нашому народі, в другій половині XVI в., світські люди, окремі меценати, нащадки давніх княжих родів, і скупчені по церковних братствах громади діячів, переважно з міщанства. Посеред тих небагатьох меценатів на першому місці стояв князь К. К. Острозький, який в одному з своїх послань теж стверджував сумний стан в Церкві, зокрема стан освіти в духовенстві: „Ми прохолоди до віри, а наші пастирі не можуть нас нічому навчити, не можуть постояти за Божу Церкву. Нема учителів, нема проповідників Божого Слова”.

5. Острозька Академія та її значення в історії української культури.

В р. 1577 вийшов твір відомого єзуїта Петра Скарги „О єдності костела Божого під одним пастирем” з присвятою тої про-

пагандивної праці кн. К. К. Острозькому. Скарга розводить тут, між іншим, теорію про нездатність словянської мови до науки й духовної освіти, бо „є тільки дві мови, грецька і латинська, що на них свята віра поширилася по всьому світі, а поза цими мовами ніхто ні в якій науці не може бути досконалий, а тим більше в науці святої віри”. . . Приблизно в цьому часі, бо не пізніше, на думку вчених, 1579 р., кн. К. К. Острозький, ніби заперечуючи теорію о. єзуїти, відкрив в Острозі школу, по типу високих шкіл, яка проіснувала до смерти свого фундатора. В нашій історії встановлено за цією школою назву „Острозька Академія”; в часах її існування називалася вона „Тримовним ліцеєм”, „Греко-словянською школою”, „Грецькою школою”, „Колегією”; назва „Академія” вжита в одному з її видань 1587 р. Коли залишити відкритим питання, чи це була висока школа, чи середня, чи переходова до ступеня високої, фактом загально признаним є, що поперше, **такої школи український народ досі не мав в своїй історії**, маючи тільки шкільництво нижче. По-друге ж, фундація, заснована в замку кн. К. К. Острозького, була не тільки школою для навчання, чи викладів (в мові церковно-словянській з додатком багатьох суто-українських слів), але й **згромадженням наукових сил, свого роду інститутом вчених богословів для наукової праці і видань**. Про це так писав сучасник, архим. Захарія Колистенський: „Згромадилися тут (в Острозі, при дворі князя) риторичи, рівні Демосфену, та інші різні філософи; знайшлися й знамениті математики та астрологи (астрономи), як Ян Лятос (з Краківського університету), що новий календар зганьбив і друком довів, що він невільний від помилок. Церква та

двір княжий повні православних учителів, євангельських і апостольських, повні богословів правдивих, які знають богословіє й праву віру від богословів Діонісія, Афанасія та інших богословів і від соборів та патріархів східніх”. Отже й з погляду цієї наукової праці установи, заснованої кн. К. К. Острозьким, вона цілком слушно за-слуговує на назву „Академія”.

Хоч порівнюючи і недовгий час, трохи більше як чверть віку, але в дуже тяжку добу життя нашої Церкви і народу, перед унією церковною 1596 р і в перші роки цієї нещасної унії, Острозька Академія була церковно-культурним національно-українським осередком, з якого виходили й освічені пастирі та яка дала борців з унією (її вихованком був гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, заходами якого була відновлена р. 1620 українська православна ієрархія), вчених полемістів з латинством і унією; в її стінах укладались плани оборони Православної Церкви на Берестейському соборі 1596 р., учасниками якого і екзархами від східніх патріархів на ньому були учителі Академії — греки протосинкел Нікифор і Кирил Лукарис, пізніше патріарх Олександрійській, а потім Царгородський. Даючи освіту нашій молоді, Академія кн. Острозького послужила зразком для організації інших шкіл, як, напр., Львівської братської, Грекословянської у Володимирі-Волинському. Так Острозька Академія залишила по собі значний слід в історії української науки та в історії українського церковно-культурного життя.

Опріч Академії в Острозі, кн. К. К. заснував ще менш відомі школи нижчого типу — в Турові (1577 р.), Слуцьку (1580 р.), в Дермані, що мали своїм завданням так само зміцнення православія та боротьбу

проти полонізації та окатоличення українського народу.

6. Видання кн. К. К. Острозьким „Острозької Біблії” 1581 р. Інші Острозькі видання.

За кілька років перед тим, як заснована була кн. К. К. Острозьким Академія, датується початок в Україні українського друкарства, цього, поруч з шкільництвом, найважливішого й наймогутнішого чинника загальнолюдської й національної в історії кожного народу культури. Піонерами друкарської справи були у нас, як відомо, московські друкарі дякон Іван Федорів і Петро Тимофій Мстиславець, які видрукували в Москві в р. 1564 для церков „Апостола”, а в 1565 „Псалтиря з Часословом”, після чого названі друкарі мусіли з Москви втікати, рятуючи своє життя від розагітованої проти них за „еретицьке діло” юрби, яка самий двір з друкарнею спалила. Прорівень тодішньої культури в Московщині свідчить цей факт. Піонери друку в Москві подались аж за кордон, на Литовську Русь, де й знайшли собі притулок і працю спочатку у православного магната Григорія Ходкевича в Забудові, де й надрукували в р. 1568-69 „Євангеліє Учительне”.

Від березня 1575 р. бачимо дякона Івана Федорова на службі у князя К. К. Острозького, який в Острозі заложив свою друкарню, і це сполучення друкарні, школи і гуртка науковців, що були авторами, перекладачами та редакторами видань, творило разом культурний осередок духовної освіти для народу. Монументальним ділом, довершеним цим осередком в 1580-81 рр., було видання засобами князя Острозького **повної Біблії в церковно-словянській мові**, яка уперше оце була надрукована в Ост-

розькій друкарні для релігійної потреби всього православного словянського світу.

Дві передмови має у виданні Острозька Біблія, — перша самого князя Острозького, друга ректора Академії Герасима Смотрицького, визначного богослова й філолога свого часу, який найбільше попрацював над цим виданням. Князь Острожський, стверджуючи в передмові сумний стан пастви — Церкви Христової, яку розкрадують нещадно жорстокі вовки, каже про потребу духовної зброї на захист Православної Церкви, якою зброєю найперше є Слово Боже, Святе Письмо. Відомо, що в католицтві не дозволяли мирянам самим читати Біблію, вважаючи це справою тільки духовенства, ієрархії, які й пояснювали простим вірним Біблію. Реформація дала Св. Письмо в руки мирянам і, відкинувши Св. Передання Церкви, виключно на книгах Св. Письма стала базувати свою протестантську науку. В православії і Св. Письмо і Св. Передання є власністю цілої Церкви. Але тому що релігійна полеміка, така палка в ті часи між різними християнськими віровизнаннями, спиралась найбільше на Св. Письмі, - - то кн. Острозький вважав слушно найпотребнішим дати своєму народові, та й всьому словянству, повну друковану **Біблію, як основу релігійної освіти й моралі християнства.** Не було це справою легкою в ті часи. Про всі труднощі при виданні повної Біблії друком в мові словянській і розповідає князь в своїй передмові. Треба було зібрати немало рукописних списків книг Св. Письма, і при тому в різних мовах: були списки грецькі, латинські, старословянські, польські, чеські. Діставав їх князь, посилаючи вірних людей на схід і захід, в монастирі грецькі, сербські, болгарські, до царгородського патріярха Єре-

мії II, за посередництвом також литовських послів, як, напр., з Москви дістав „Генадієву Біблію” — повний рукописний збір книг Св. Письма в ц.-слов. мові кінця XV віку. Треба було мати людей, щоб були здатні до порівняння текстів рукописів, місцями до нових перекладів з грецької мови, яка була основним текстом.

Видання Острозької Біблії зроблене було надзвичайно художньо; майже без всяких змін в тексті була вона перевидана в Москві р. 1663; у XVII в., після перегляду тексту Острозької Біблії в двох комісіях в складі виключно українських вчених, вихованців Київської Дух. Академії, які усунули недостатки й помилки словянського тексту Острозької Біблії, була видана Синодом словянська Біблія р. 1751, яка й досі вживається в словянських православних церквах, маючи в основі епохальне видання повної Біблії князя К. К. Острозького.

Крім повної Біблії, Острозька друкарня випустила понад 30 книжок, між ними ряд богослужбових книг і полемічних творів проти церковної унії, між якими найвизначнішею працею був „Апокрисис, або отповідь на книжки о соборі Берестейським”, що в тодішній українській літературній мові вийшов в Острозі на початку року 1598. Автор його — Христофор Філалет, прибране ім'я, під яким укрится, як найбільше прийнято думати в історично-літературній науці, Мартин Бронський, людина свіцька, королівський секретар, віровизнання протестантського. Цей факт свідчить, що кн. К. К. Острозький, на замовлення якого був написаний „Апокрисис”, був дуже далекий від релігійної виключності типу московського, раз не боявся співпраці протестанта в релігійній полеміці православних з уніятами й латинянами.

Фантазія про виховання кн. Острозького в дусі „православних заповітів Московської Руси” не вяжеться з цим фактом, як не вяжеться вона й з характером відношення до справи друку богослужбових книжок в Україні XVI в., зокрема в Острозі, й на Московщині. Про це історик Церкви писав так: „В Київській митрополії . . . при виданні книг помилки переписчиків по можливості виправляли, бачили й ріжниць в чинах, але дальші виправлення залишали ревності і поглядам вільнішого часу, а зза неповинних буков не підіймали галасу й не підозрівали в ересях. Тих, що були корисними по своїх знаннях для видання книг і що їх нерозсудливе неучтво гнало з Москви, як еретиків, з радістю приймали на півдні (на Україні) і користали з їх здібностей. Так приняті були тут вигнанці диакон Іван Федорів та Тимофій Мстиславець, які потрудились тут з користю для православія” (Архиєп. Чернігівський Філарет Гумилевський).

7. Церковно-громадська діяльність князя К. К. Острозького для піднесення з упадку життя Української Православної Церкви в другій половині XVI в.

Культурно-освітня діяльність кн. К. К. Острозького для піднесення з занепаду національно-церковного життя його народу йшла впарі з другими сторонами його церковно-громадської діяльності по захисту й для розвитку Православної Церкви його предків.

Відразу вже після смерти короля Сигизмунда II Августа, в безкоролів'я 1572-73 р., виявились заміри католицької партії в Польщі обмежити релігійну свободу, коли польські католицькі біскупы відмовили підписів під постанови т. зв. „Варшавської

конфедерації” 1573 р., яка зобов’язувала її учасників, за себе і за нащадків, до взаємної толеранції у вірі і до боротьби за свободу віри, який акт „Варшавської конфедерації” мав прийняти й ново вибраний король. Впертість біскупів, на чолі з примасом Польщі, дала надхнення всій католицькій партії, що не хотіла вже й слухати про „Варшавську конфедерацію” з її релігійними свободами. Тоді православна шляхта, керована князем К. К. Острозьким, домовившись з шляхтою протестантських визнань, на чолі з коронним гетьманом Фірлеєм, покинули елекційний, для виборів короля, сейм і тим змусили католиків поступитися. „Варшавська конфедерація” 1573 р. стала законом, на підставі якого й наступні польські королі клялись зберігати релігійну свободу в державі. В безкоролів’я 1586-87 р., після смерти короля Стефана Баторія, православним і протестантам прийшлося знову витримати боротьбу з католиками за релігійну свободу і заховання надалі акту Варшавської конфедерації 1573 року. Акт цей вони відстояли ціною підтримки ними кандидатури в королі Сигизмунда III, кандидата партії магната Замойського, по стороні якої став тоді кн. К. К. Острозький. Правда, в перші роки правління Сигизмунда III правний стан Української Церкви в Польщі продовжував бути задовільним, завдяки особливо тому, що за православних вступався в потрібних випадках кн. К. К. Острозький, авторитет якого був великий взагалі посеред шляхти, а Сигизмунд III, що мав в сеймі опозицію, не бажав підсилювати її приєднанням до неї такого впливового магната, яким був князь Острозький.

Стоячи на сторожі збереження прав Православної Церкви в державі, кн. К. К. Ост-

розький в ці ж часи близько цікавився внутрішнім життям нашої Церкви, який характеризував як „вбогість” Церкви, що хилиться до упадку. В глибоких турботах про усунення багатьох непорядків в церковному житті та про його моральне оздоровлення, кн. К. К. Острозький вважав потрібним, разом з іншими православними „панам рад”, звернутися до короля Сигизмунда III, аби король видав грамоту царгородському патріярхові Єремії II на відбуття патріяршої візитації Київської митрополії, що знаходилась в канонічній юрисдикції царгородського патріярха. І такий привілей на ім'я патріярха Єремії II був 7 липня 1589 р. королем виданий, „аби у всьому єпископи з митрополитом і зо всім духовенством його, як пастиря свого, слухали, і порядків і справ всяких, через нього поставлених згідно з старими правами, були послушними”. Це була особиста візитація царгородським патріярхом підлеглої йому канонічно Київської митрополії, перша і остання за всі 700 років канонічної юрисдикції Царгорода над Київською митрополією. Вона скінчилась, як відомо, соборним, на чолі з патріярхом Єремією, низложенням з київської катедри митрополита Онисифора Дівочки, як двоєженця, що, будучи сам таким, „дозволив єпископам бути двоєженцям, а іншим єпископам жити з жінками, не дивлячись на чернечі обітници, і намножив кілька тисяч попів двоєженців і троєженців, що їх підозрівали в різних злочинах”.

Відомо, що з цією патріяршою візитацією Київської митрополії р. 1589 патріярхом царгородським Єремією II, як і з візитацією, з доручення останнього, три роки перед тим, патріярхом антиохійським Іоакимом православної Галичини, зв'язано

піднесення ролі церковних братств в історичному житті Української Православної Церкви. В інституті церковних братств в Україні, що були одною з форм соборного життя Церкви, патріярхи не без підстав вбачали ту моральну церковно-громадську силу, яка здібна була рятувати Українську Церкву від занепаду, спричиненого, голов-но, зловживаннями правом патронату в Церкві. Звідсіль --- затвердження патріярхами нового, широкого Статуту Львівського братства та надання патріярхом Єремією II Львівському і Віленському братствам, як старшим братствам, прав ставролігії — незалежності від місцевої єпархіяльної влади. Князь К. К. Острозький, сам магнат і патрон церков і монастирів в обширних його володіннях, але патрон достойний, великий добродій для Церкви в її релігійній і культурно-освітній ролі в житті українського народу, цілком поділяв погляд на велику позиточну ролю братств в житті нашої Церкви і мав з ними зносини в обороні прав Церкви і в боротьбі з унією, як і стверджено це нашими визначними істориками. „Починаючи від князя Константина Острозького і кінчаючи понево-леними українськими сільськими громада-ми, всі стани українського народу спіра-ються в боротьбі за віру на засаді собор-ного устрою Церкви і в ній знаходять го-ловну підтримку і невичерпану силу”, чи-таємо у проф. Вол. Антоновича.

8. Чи князь К. К. Острозький знаходив рятунок Української Православної Церкви в унії її з Римом; його відношення до унійного питання.

В останній чверті XVI в. розпочалась, як бачимо, акція, що мала рятувати Українську Православу Церкву від великого в

ній занепаду. Діяльність князя Острозького і братств Львівського і Віленського, школи, друкарні й видання Острозького і братські, приїзди патріархів — антиохійського і, головне — царгородського, що відновив собори єпископські, а по його від'їзді розпочались в 90-их рр. і забуті собори загально церковні, — все це були **засоби і міри внутрішньо-церковного характеру**, розраховані на свої сили для оздоровлення й дальшого розвитку українського церковно-православного життя. Не могла ця внутрішня праця для оздоровлення своєї Української Церкви подобатися оо. єзуїтам в їх планах наступу на Православ'я в Польщі після того, як справились вони тут з протестантською реформацією. Єзуїти снують далі, після видання книжки о. Скарги „О єдності косяола Божого” (1577 року), свою пропаганду, що нелади й непорядки й занепад в Православній Церкві в Польщі усуне та покращання долі її тут визнаців принесе тільки унія тієї Церкви з Римом. Цю унійну акцію оо. єзуїтів під свою опіку взяв Сигизмунд III, він же й вихованець єзуїтського ордену.

З огляду на те, що князь К. К. Острозький таку велику роль відіграв в боротьбі проти унії, в українській католицькій літературі зустрічаємось з тенденцією очорнити кн. Острозького, який, мовляв, „сам був спершу мотором унії, а опісля ображений його поминенням в тому ділі, гарячо виступав проти неї” (о. І. Нагаєвський. Католицька церква в минулому і сучасному Україні. 1950, стор. 3). Не автор наведених слів був творцем легенди про кн. Острозького, як про великого прихильника унії з Римом в рятунку Української Церкви, що став її противником тільки по причині особистих амбіцій, коли його „обійшли”, мов-

ляв, єпископи і заключили унію в Римі без нього. Ця легенда є давнім, видно, твором єзуїтським, як і легенда про нахили до унії митрополита Петра Могили. Наклепи на людину, в надії, що від тих наклепів, навіть розкритих, все ж таки яка пляма в пам'яті людській залишиться, — це один з єзуїтських засобів пониження, якщо не дискредитації, людини в очах сучасників і нащадків. Та коли б кн. К. Острозький був „спершу мотором унії”, то українські єпископи, жадобні унії, оті терлецькі, потії, рогози, не тільки б не „поминули” його, а поли б чіплялись його, з його величезним авторитетом посеред православної шляхти, українського простого люду, при дворі і в колах польської аристократії...

Всі розмови на тему симпатії до унії кн. Острозького базуються на давно відомому листі його з р. 1593 до єпископа Володимиро-Берестейського Іпатія Потія, який і на катедру Володимирську дістався за протекцією кн. Острозького. З цього листа видно, що унійне церковне питання займало думки князя не з масштабі „Рим і Україна”, чи „Рим і Православна Церква в Польсько-Литовській державі”. „Діло об'єднання церков, — писав Острозький єп. Потію, — само по собі є діло добре і бажане, але разом з тим діло велике і важне. Не можна вести його легко й самим. **Це діло всієї Вселенської Церкви.** Належить справу цю вести чисто і свято, щоб єдність церков була правдивою єдністю у вірі й любові, з **захованням православної науки Вселенської Церкви**”... Ясна річ, що в такій площині поставлене унійне питання не входило в рахубу ні оо. єзуїтів, які вели пропаганду унії в Польщі, ні українських єпископів, що вже потаємно вели переговори в справі унії Української Церкви з Римом.

Князь же Острозький хотів вивести цю справу на денне світло і пропонував Іпатію Потію поставити унійне питання на обговорення обласного церковного собору, який мав бути в 1593 р. в Бересті. При цьому, кн. Острозький в листі до Потія подав з свого боку тези, на основі яких можна було б, на його думку, вести унійні переговори, обговоривши ці тези на соборі. Посеред цих тез для нас в даному разі найважливішими є ті, що відкидають партикулярний характер унії з Римом якої-будь частини Східньої Православної Церкви, а стоять на тому ґрунті, як наведено з листа вище, що унійна справа є справою всієї Вселенської Православної Церкви. Це тези Острозького: „Необхідно вислати посольства до патріархів в справі унії, аби ми всі єдиним серцем і єдиними устами хвалили Бога”, і друга: „Треба також вислати послів до Московії та до Молдавії, аби й вони в цій справі з нами об'єднались”.

В тезах кн. Острозького нема зовсім мови про примат папи у Вселенській Церкві Христовій. Отже він розумів унію не інакше, як тільки акт відновлення давньої єдності Христової Церкви в світі, яка єдність порушена була поділом Церкви, остаточно в половині XI віку, на Східню Православну і Західню Католицьку. Такий, цілком православний, погляд князя Острозького на унійне питання не підходив ні Римові, ні польській державній владі, ні апостатам українським єпископам, які всі спішили перевести **сепаратну унію** з Римом Української Церкви (Київської митрополії); тому то єпископ Володимирський Іпатій Потій листа кн. К. К. Острозького з тезами про унію сховав і на собор 1593 р. в Бересті його не представив; унійне питання на тому соборі не обмірковувалось.

9. Боротьба князя К. К. Острозького з унійною акцією українських владик; його грамота в цій справі до українського народу. Петиція князя Острозького і др. українських вельмож в справі скликання православного собору.

Від 1590 р. українські владики вели поетаємно переговори в справі унії з Римом за посередництвом короля Сигизмунда III. Путь, на яку вступили владики, був вислідом столітньої майже деморалізації українського єпископату, який впродовж XVI в. не вибирався церковними соборами, а призначався королівськими привілеями, часто й за гроші, що так понизило і моральний і інтелектуальний рівень ієрархії. Розпочата у внутрішньому житті Української Церкви і її силами акція для оздоровлення життя Церкви і позбавлення її від недостойних владик сполошила ієрархію. Підсичувана єзуїтською пропагандою про високе положення ієрархічної влади в католицькій церкві і в польській державі, українська ієрархія шукала в унії з Римом спасіння від незадоволення нею у власному народі, в духовенстві, братствах, від небезпеки суду над де-ким з неї патріяршого, соборного за вчинки й поведінку, недостойну архипастирів.

В кінці 1594 р., діставши вже від Сигизмунда III запевнення, що ні при яких обставинах єпископи, які перейдуть на унію, не будуть позбавлені своїх катедр і попередніх всіх королівських „пожалувань”, єпископи Терлецький і Потій, — головні мотори унії, — видали від імени всіх українських владик декрет, в якому сповіщали, що владики бажають підпорядкуватися римському папі, бо стан Православної Церкви дуже сумний і там гинуть „людські душі”. Справа унійних переговорів україн-

ських владик перестала бути таємницею. Тоді, в червні 1595 р., князь К. К. Острозький, воєвода Київський, звернувся до всього українського й білоруського православного люду з грамотою-посланням, де писав: „В нинішніх часах, всехитрими ходами вселукавого диявола, головні начальники нашої віри, спокушені славою цього світу та затьмарені жадобою сластолюбства, наші невірні пастирі, митрополит і єпископи, покинули наших святих патріархів і перекинулись на латинську сторону... Перетворившись у вовків, вони потаємно згодилися поміж собою окаянні, як Христопродавця Юда з жидами, відірвати православних християн цієї області без їх відома і втягнути з собою до загибелі. Тому, що більшість людности цього краю, особливо ж православні християни, до певної міри вважають мене захисником православія, і тому, що мені страшно перед Богом і перед вами, дорогі брати, взяти яку-небудь частину вини на мою голову, довожу до відома всіх загалом і кожного зокрема, що я постановив твердо стояти, у союзі з вами, проти цих небезпечних ворогів нашого спасіння. Що може бути більш безсоромного, більш несправедливого, коли отих, шістьох чи сімох людей, що як розбійники таємно змовляються, покидають наших пастирів-патріархів; нас не питаючи, заплутують у цю зраду, нас, православних, неначе німих псів. Навіщо слухатись таких людей? Коли сіль видохлась, то треба її викинути і потоптати ногами"... („Акти Западної Россії". Т. IV, стор. 100, ч. 71).

Це послання було видане князем Острозьким ще до подорожі в Рим на поклін папі та присягу там єпископів Кирила Терлецького і Іпатія Потія, яка була відбута в

грудні 1595 р. Отже, — якою „ображеною амбіцією” воно мало бути подиктоване? . .

Скоро після видання цієї грамоти до народу князь Острозький з кн. Юр. Друцьким-Горським та іншими з православних магнатів звернулись до Сигизмунда III з домаганням, аби король видав універсал про скликання собору Православної Церкви для обговорення на соборі унійного питання. Але Сигизмунд III відмовив в цій петиції, відповівши кн. Острозькому, що „судити про діла спасіння належить до влади пастирів, за якими ми й повинні йти” . . . Тобто король не визнавав вже всецерковного соборного діяння, — головної засади в устрої Православної Церкви, а проводив чисто католицький клерикальний погляд на устрій Церкви.

10. Участь кн. К. К. Острозького в Берестейському православному соборі 1596 р.

Після того, як єпископи Терлецький і Потій в грудні 1595 р. побували в Римі і підписали там акт унії, остання вважалась і Римом і Варшавою за довершену, яку треба було тільки урочисто проголосити духовенству і вірним Київської митрополії, щоб вони відали, що віднині не знаходяться вже в Східній „схизматичській” Церкві, в послушенстві царгородського патріярха, а в церкві Західній, під римським папою. Для такого урочистого проголошення унії треба було скликати собор, що своїм брєве від 7 лютого 1596 р. папа доручив перевести митрополитові Рогозі. Тоді Сигизмунд III універсалом 14 червня 1596 р. сповістив людність „грецького закону” про скликання собору для проголошення унії, а митрополит Рогоза визначив в окружному посланні „головний собор” на 6 жовтня 1596 р. в Бересті.

Очолені кн. К. К. Острозьким православні українці і білоруси рішили скористати з цього, скликуваного владою, собору не для вислухання на ньому унійної папської грамоти, а для суду над апостатами, митрополитом і єпископами, які зрадили свою Церкву і свій народ. Ще перед цим Берестейським собором відбувався в 1596 р. Варшавський сейм, під час якого православні послали і сенатори, на чолі з сенатором кн. Острозьким, домагались позбавлення катедр еп. Луцького Кирила Терлецького і еп. Володимирського Іпатія Потія за самовільне порушення ними Варшавської конфедерації 1573 р. та поставлення на їх місця православних владик. А коли Сигизмунд не звернув на ці домагання уваги, то в останній день сейму було королю заявлено, що православні шляхтичі в своїх маєтках не будуть вважати Потія і Терлецького за своїх духовних і не дозволять їм мати там, як апостатам, юрисдикцію над духовенством. Коли й ця заява не мала у короля послуху, то кн. Острозький вніс до Варшавських гродських книг протестацію, обвинувачуючи Потія і Терлецького в самочинному прийнятті унії, в схизмі, з огляду на яку православні не бажають мати їх пастирями.

Ці акти на терені політичному, з ігнорцією їх королем і католицькою частиною сейму (протестанти підтримували православних), були вже прелюдією до подій Берестейського собору в жовтні 1596 року. В підготовчому до собору часі кн. Острозький вів пошавлені зносини з Православним Сходом, щоб мати від патріархів екзархів на собор, які й прибули в особах протосинкела Нікифора від царгородського патріярха і Кирила Лукариса від александрійського патріярха. Головне ж, зно-

сини князя з єпископами львівським Гедеоном Балабаном і перемиським Михаїлом Копистенським привели до того, що обидва вони не пішли на унію, залишилися православними., хоч єп. Балабан ще на початку 1596 р. відбував у себе у Львові проунійний соборчик, на який не зявилося зовсім представників Львівського братства. Єпископ Гедeon Балабан і Михаїл Копистенський репрезентували на Берестейському соборі православне єпископство Київської митрополії, решта якого відпала в унію.

З відомостей, які маємо про склад і діяння Берестейського православного собору в жовтні 1596 року, бачимо, що в історії Української Православної Церкви **не було рівного цьому соборові по кількості його учасників, по значенню національно-релігійної справи, задля якої він зібрався, й по одностійності членів в достойному вирішенні цієї справи.** Тільки браком церковно-історичної і взагалі національно-історичної свідомости можна пояснити той факт, що православні українці не святкували року 1946 ювілею 350-ліття цього величнього собору, на якому наші предки дали мужню й гідну відсіч тому насильству над їх національно-релігійною свободою й вірою від часів охрещення народу при князі св. Володимирі, яке насильство учинила тоді польська держана влада в союзі з католицьким Римом.

Нашадок Володимирового княжого роду, 70-літній князь Константин Константинович Острозький, воевода Київський, прибув на собор з сином Олександром, воеводою Волинським, у великому шляхетському оточенні та в супроводі збройної сили — з козаками, гайдуками, татарами, навіть з гарматами. Українські католицькі духов-

ні й тепер не щадять слів неправди, щоб обкидати болотом князя К. К. Острозького. „Коли, — пишуть, — єпископи (апостати Терлецький та Потій) по повероті з Риму скликають собор до Берестя, Острозький скликає чернь (?) і низьке (?) духовенство на другий собор таки у Бересті. Зі собою бере ватагу узбраєних людей (300), щоб розігнати собор єпископів” (о. І. Нагаєвський. *Op. cit.*, стор. 35). Єпископів-апостатів ніхто не збірився розгоняти, хоч, як написано в пізнішому полемічному творі „Антиррисис”, „оточення князя було таке численне, же би могли всіх (учасників уніятського собору) як мух подавити”. Було, очевидно, навпаки: фізичного насильства, після допущеного духовного насильства над душами православних, міг сподіватися князь Острозький з боку поляків, бо ж собор православний мав відбутися явочним порядком, не був дозволений і скликуваний владою. Саме собор православних міг наказати король розігнати; попередженням можливого насильства над православними була присутність збройної сили при князі Острозьким, який, маючи при собі ту силу, королівським послам на латино-уніятський собор, — гетьману литовському Радивилу й канцлеру Сапізі, — гарантував вдержання спокою на соборі.

Дійсно, не було на Берестейському православному соборі, який продовжувався в днях 6-9 жовтня 1596 р., жадного заклоту; засідання відбувались організовано, в порядку і з додержанням канонічних правил. Головував екзарх царгородського патріярха великий протосинкел Нікифор. Ще до відкриття собору вжиті були заходи навязати переговори з митрополитом Рогозою і др. єпископами, що пішли на унію; ці заходи не мали успіху. Кн. Острозький від

себе послав до митрополита Рогози посланця, висловлюючи бажання зустрічі і розмови з митрополитом; було в тому відмовлено. Очевидно, що головні аранжери цупко тримали в руках митрополита Рогозу, який не відрізнявся ні самостійністю думки, ні твердістю характеру. Коли відкрився православний собор, від нього тричі, згідно з 74 прав. свв. апостолів, послано було до митрополита, аби митрополит з'явився на суд собору. Рогоза не з'явився, а третьому посольству відповів: „Що зроблено, то вже зроблено; інакше тепер бути не може; добре чи зле ми вчинили, тільки ми передалися Західній церкві”. Після цього переведений був суд над митрополитом і другими єпископами за зрадництво св. Православія, який кінчився однозгідним рішенням собору „позбавити митрополита і єпископів-відступників архиерейської гідности, влади і єпископського звання та всякого іншого духовного сану”. Під час суду над аностатами до будинку, в якому відбувався православний собор, з'явилися послы з уніятського собору на чолі з єзуїтами Скаргою і Робом; до них, на їх просьбу вислано було 8 делегатів, по 4 від духовенства і світського кола собору; єзуїт Скарга, викликавши до окремого покою князів Острозьких, батька й сина, пробував своїм красномовством нахилити їх перейти на бік уніятського собору. Відповідь на всі ці намови дано було потім від цілого собору; в ній члени собору дякували королю за його турботи про з'єднання церков, але заявили, що прийняти унію не можуть без згоди на те всієї Східної Православної Церкви. Була це, як ми вище бачили, основна точка в поглядах на унійне питання кн. К. К. Острозького, висловлена ним три роки тому в листі до єп.

Потія, прихованому останнім. Але, як вказують інструкції, одержані послами на православний собор на місцях від братств, церков, монастирів, з великих центрів і далеких закутків українських і білоруських земель, ця ж сама точка погляду на унію скрізь горувала в церкві наших прадідів: „Щоб на такому партикулярному соборі, без патріархів і всієї Східньої Церкви не було будовано і чинено з'єднання з Римським окцидентальним костелом”. А тому тим українським католикам, які пишуть: „Простудіювавши докладно часи довершування унії, можна цілком напевно твердити, що лиш завдяки спротиву Острозького, проти унії виступила шляхта і міщанські братства” (о. Нагаєвський, стор. 36), — можна тільки порадити ще раз докладно, а **головне сумлінно**, порстудіювати ”часи доершування унії”.

11. Князь К. К. Острозький в боротьбі з Берестейською унією 1596 р. після її проголошення і признання державною польською владою.

Як і сподівались учасники Берестейського православного собору 1596 р., король Сигизмунд III затвердив постанови Берестейського уніятського собору і признав дійсними постанови Берестейського православного собору, про що оповістив в державі окружною грамотою 15 грудня 1596 р. Православна Церква цим актом поставлена була в Польсько-Литовській державі поза правом. За свободу релігійного сумління розпочалась двохсотлітня боротьба українського православного народу в Польщі. Керму цієї боротьби престарілий князь Острозький, який 12 років прожив після Берестейського собору, не випускав зі своїх рук до смерті.

Тереном цієї боротьби, що в основі мала національно-політичний характер, як боротьба проти ополячення українського народу, був найперше сейм, де послам і сенаторам можна було боротися й з неправими актами самого короля. На першому ж сеймі після Берестейського собору 1596 р. в лютому 1597 р. князь К. К. Острозький в засіданні сенату сміливо говорив про порушення королем Сигизмундом III державних законів, старожитніх прав людей православної віри, яка, не вважаючи на закони, стверджені королівськими присягами, „розірвана тепер владиками”, а король їм протегує . . . Тоді ж була в сеймі поставлена вимога усунення з катедр єпископів-апостатів. Сигизмунд III збув цю вимогу тим, що вона вийшла тільки від частини послів, а не від всієї „посольської ізби”, бо, очевидно, послы-католики не тільки не підтримували православних послів, а були проти них, під впливом католицького духовенства. Православна волинська шляхта на своїх сеймиках перед сеймом 1598 р. постановила притягнути Терлецького і Потія до сеймового суду за порушення прав і привілеїв, здавен предоставлених Православній Церкві, в тім і Варшавської конфедерації 1573 р. Сигизмунд III, за недостатком ніби часу, не допустив до розбору цієї справи на сеймі 1598 р. і тільки на сеймі 1600 р. призначив розібрати її в сенаті. Але, як пише в своєму посланні до Львівського братства кн. К. К. Острозький (17 травня 1600 р.), православні не були присутні при розборі справи, бо їх не повідомили. Суд відбувся, — писав князь, — „без битності і відомості і нас і послів наших”. Апостати на суді дали вияснення, що вони в переході на унію бачили лише повернення до того стану, в якому відносно папи була Схід-

ня церква раніше; не бажали бути в схизмі, а вернулись до єдиної церкви. Король признав їх вияснення задовольняючими, а самих їх виправдаими назавжди („вільними їх вічне знайдуємо”), про що подав до загального відому в державі декретом з дня 16 березня 1600 р.

Не зважаючи на таку явну опіку короля над унією та її вождями, якою опікою оточували унію також послы і сенатори католики, сеймова боротьба української православної шляхти проти унії і за права Православної Церкви невпинно продовжувалась і після смерти кн. К. К. Острозького; вона стала, можна сказати, традицією, аж поки головну ролю в боротьбі за свободу народньої віри православної не перейняло українське вільне козацтво.

На тлі боротьби на політичному фронті за релігійну свободу й маєткові права Церкви прийшло в Польщі до зближення поміж православною та протестантською шляхтами. Року 1599 відбувся у Вільні спільний з'їзд православної і протестантської шляхти, одним з ініціаторів якого був кн. К. К. Острозький. На з'їзді прийшло до заключення політичного союзу православних з протестантами проти католицької реакції в Польщі; союз скріплений був актом Конфедерації 18 травня 1599 р. В цьому акті були найперше ствержені всі неправності й утиски, що їх православні й протестанти зазнають в Польщі; з огляду на такий сумний безправний стан, православні й протестанти спільно зобов'язуються боротися й захищати свободу віри, культу та маєткові права церковно-релігійних корпорацій. Для координації спільних дій, зносин і інформацій було обрано на з'їзді 121 генеральних провізорів, або опікунів церков і зборів; 19 з них було від

православної шляхти, на чолі з кн. К. К. Острозьким.

Ще важливіше, ніж на фронті політичному Варшавському, де польська сторона, що була під впливом католицької реакції, вела за Сигизмунда III в справах Православної Церкви тільки єзуїтську політику обману, зволікань і посміху над правом, — була діяльність князя К. К. Острозького в обороні православ'я і в боротьбі з унією на місцях, на українських землях, де князьмагнат був власником, як знаємо, величезних маєтків, і Київським воеводою. Наділений від царгородського патріарха званням **екзарха Вселенського царгородського патріарха в Київській митрополії**, князь К. К. Острозький стояв на сторожі прадідівської віри найперше в своїх князівських володіннях, що обіймали значну частину Волині, де-які частини Київщини й Поділля. Не зважаючи на те, що після Берестейського собору 1596 р. українці на цих землях залишились без православної ієрархії, бо ж на всю Київську митрополію були тепер православні єпископи тільки в Галичині, в єпархіях Львівській єпископ Гедеон Балабан і в Перемиській — єпископ Михайл Копистенський, -- на вказаних землях володіння князя Острозького, що обіймали 35 міст і містечок та біля 700 сіл, було понад 600 православних церков і кілька монастирів, католицьких костелів тільки два і **жодної уніятської церкви** до самої смерті князя. Уніятська ієрархія, чи то митроп. Рогоза, чи наступник його Іпатій Потій, чи єпископ Луцький Кирил Терлецький, не сміла робити насилля або пропаганду унії весті у володіннях князя. Поставляв нових православних священиків для церков митрополії тоді найбільше єпископ Львівський Гедеон Балабан (по-

мер р. 1607), але князь Острозький тримав на своєму утриманні в монастирі в м-ку Степані на Волині православних владик зза кордону. Так, з 1599 р. пробував тут Лука, митроп. білоградський; з 1603 р. Єремія, митроп. педагонський; потім еп. Амфілогій і інш. Ці православні владики теж висвячували присиланих кандидатів в священники, могли бути й настоятелями Степанського монастиря; не могли тільки вести управління парафіями, хіба що керували парафіями, — як думають, таємно, — у володіннях князя К. Острозького.

Київо-Печерський монастир, цю найбільшу святиню українського народу з половини XI в., славну в історії української культури, Сигизмунд III хотів відібрати від православних і віддати уніятам, коли архимандрита печерського Нікифора Тура, активного борця проти унії, „низложив” Берестейський уніятський собор. Король дав наказ кн. К. К. Острозькому, як київському воєводі, передати монастир з його маєтками уніятам, але князь Острозький ані пальцем не ворухнув для виконання цього беззаконного наказу. Коли ж король послав свого шляхтича, щоб силою відібрав монастир від архимандрита Тура, то Тур теж збройною силою оборонив монастир, як і далі боронив маєтки печерські. Митрополит-уніят Іпатій Потій (після смерті Михайла Рогози), якому видав Сигизмунд III привілей на Київо-Печерський монастир від 26 вересня 1599 р., не раз силився забрати Лавру, давав накази про це знову й король, але православні, під опікою воєводи кн. К. Острозького, не допускали уніятів до фактичного захоплення святині. Врешті мусів король уступити, і коли після смерті Нікифора Тура обрано було, за старовинним звичаєм, братією монастиря і місцевою

шляхтою на архимандрита монастиря Єлісея Плетенецького, то на представлення князя-воєводи Острозького король грамотою від 22 лютого 1605 р. надав архимандриту Плетенецькому, на праві подавання, монастир Печерський з його маєтками. Так Київ-Печедський монастир назавжди увільнився від посягань на нього уніятів і ніколи не був в їх руках, в чому немала заслуга була кн. К. К. Острозького.

Друга велика національно-церковна святиня українського народу, Почаївська Лавра, — дісталась в руки уніятів, але коли? Не тоді, як проголошена була унія 1596 року, а більше ніж сто років після смерті великого оборонця українського православ'я кн. Острозького. Міцно боронив православну Почаївську Лавру від наступів уніятів преподобний Іов, ігумен Почаївський, що на становищі цьому сіяв понад 40 років; Іова ж Залізо спровадив з Угорницького монастиря в Галичині на Волинь ніхто інший, як князь К. К. Острозький, в монастирі якого, Дубенському, Іов був 20 років ігуменом перед відходом до монастиря Почаївського по смерті князя.

Монастирі, братства, з якими, як бачили ми, був в контакті кн. Острозький, освітні центри, як княжий Острог, а за ним і Львів, що давали борців за віру й народність, повели літературну полеміку з латинством і уніятством, видавання духовних книг в друкарнях — все це були підвалини на Україні в боротьбі її за віру батьків двісті років. І ці підвалини один з перших клав, а давно положені, як монастирі, підпирав в цю тяжку добу історії українського народу князь К. К. Острозький. Що на великій більшості українських земель, де побувала унія, існування її в часах польської займанщини в Галичині, на Волині, По-

діллі, Київщині треба числити не від 1596 року, коли в Бересті була вона проголошена, а століттям пізніше, тільки з початку XVIII віку, — в цьому була заслуга не тільки української козаччини, яка чверть віку після Берестя 1596 р. виступає на коні історії в обороні Православної Церкви, але й тих українських церковно-культурних і політичних діячів, що, очолені кн. К. К. Острозьким, створили міцний авангард в цю першу чверть віку наступу поляків з унією на душу українського православного народу. Коли б український народ мав в ті часи не одиниці таких магнатів, як князь К. К. Острозький, то можливо б іншими шляхами пішла його історія, і Тарас Шевченко не мав би стільки жалю виливати та гнівом палати на українське панство, що запродавало свій народ, на „неситих ксьондзів, магнатів”, що „нас порізнили, розвели”

Заслугує нашої повної уваги той факт, що князь Василь-Константин Острозький, екзарх Вселенської патріархії, в боротьбі, яку вів за свободу віри свого народу, водночас зберігав народ від ополячення, пробуджував і організовував в цій боротьбі **внутрішні сили народу**; якщо вступав в союз з іншими, то як рівний з рівним, — таким був акт конфедерації православних з протестантами в Польщі. Але не шукав князь помочі назовні, як прийшло до того в нашій історії боротьби з унією пізніше. Історики давно вказують на те, що кн. Острозький ніразу не звернувся за допомогою чи порадами, в цю годину нещастя своєї Православної Церкви, до Московського православного патріарха, а через нього б і до московської влади. Дійсно, хоч ми знаємо про те, що кн. Острозький в листі до еп. Потія 1593 р. писав про конечність в

справі з'єднання церков звернутися також до Московського патріярха, аби вести це діло спільно зо всіма православними автокефальними церквами, одначе нема документів, які б свідчили про особисті зносини кн. Острозького з московською, церковною чи світською, владою. Історики при цьому відмічають, що взагалі українські вельможі неприязно, а то й вороже, ставились до Москви і московського уряду, про жорстокості якого знали ще з часів втечі від Івана Грозного на Литву кн. Андрія Курбського Це було підставою, що неприязно відносились і до зносин та зближення з Московським патріярхом (проф. С. Терновський. Архив Ю.-Зап. Россії, ч. I. т. V, стор. 14-16). Очевидно, що не тільки жорстокості Грозного відвертали українських магнатів від Москви, а і весь політичний уклад її, московський світогляд, культурна відсталість. Інша річ, що про князя Острозького й на Москві чули і знали, як патрона й опікуна православія в Польщі, чому в червні 1606 р. московські владики й сповіщали йому, як „пану християнському і во благочестії ізрядному”, радісну вістку про смерть самозванця Лжедмитрія I з його католицьким оточенням та про вступлення на московський престіл кн. Вас. Ів. Шуйського. Добре відали також про патрона православія в Польщі кн. К. К. Острозького і в Римі, хоч, на думку укр. католицьких авторів, і „обійшли” князя при переведенні унії 1596 р., але потім спохватились, видно, коли р. 1605 сам папа надіслав до нього послання, пробуючи його нахилити, тільки безуспішно, до унії.

12. Смерть князя Василя-Константина Острозького; могила його. Окатоличення княжого роду Острозьких і втрата його для українського народу.

13 лютого 1608 р. зійшов у могилу невтомний захисник православної віри в українському народі князь Василь-Константин Острозький, що 40 років після Люблінської політичної унії стояв на сторожі тої віри народньої, глибоко зрозумівши не тільки релігійну правду її для народу, але й національно-політичне її значення, як ідеологічного фактора, що об'єднував український народ, тоді як унія роз'єднала його. Понад 4 роки перед своєю смертю, в кінці 1603 р., старий князь тяжко був вражений смертю сина свого Олександра, воєводи волинського, в якому сам він і всі православні в Польщі звикли бачити наступника славного його батька в ділі оборони православля, „всі бо, — читаємо в передмові до Октоїха, виданого в Дерманському монастирі р. 1604, — сподівалися від нього (князя Олександра) поміч мати в бідах і гоніннях, що охоплюють Церкву Христову”.

Похований був князь Василь-Константин Острозький в Острозі, в замковій Богоявленській церкві. Архієпископ Волинський Антоній в своїй промові 13 лютого 1908 р., на ювілейному святі 300-ліття після смерті князя Острозького, казав в Богоявленському соборі м. Острога, реставрованому з замкової церкви князів Острозьких: „Тіло його (князя К. К. Острозького), поховане під цим храмом, вивезене від нас уніятами за границю”... Про цю долю останків славного князя читаємо в історичних працях таке: „В 1636 р. внука князя Острозького Анна Алоїза, приїхавши до Острога, наказала вийняти кості князя з гробниці, вимити їх, освятити по католицькому обряду і

перевезти їх до її міста Ярослава (Галичина), де й зложила їх в католицькій каплиці” („Русский Біографическій Словарь”. Изд. под наблюдением председателя Император. Историч. Общества А. Половцова. СПб. 1905).

На мої запити в справі могили в Острозі князя Василя-Константина Острозького в листуванні моєму з митроф. прот. Філімоном Кульчинським, який не раз бував в Острозі і там одружений з донькою церковного старости Богоявленського собору, дістав я від мого шановного о. кореспондента відомості, що церква, в якій був похований князь Острозький, згоріла в 1648 році, коли козацтво було прямувало під Збараж; тоді згоріло все місто. Коли ж цю церкву реставрували в 1886 р. і прокладали під підлогою побіч усіх стін тунелі для парового ogrівання, то в місці побіч сходів на хори, біля західньої стіни, будівельна комісія намагалась віднайти останки князя, але нічого не знайшла. Тут же, біля західньої стіни, тому якраз шукали, що припускали й вірили, що в цьому місці поховано було князя внутрі церкви; назовні напроти цього місця під стіною нового собору стояв камінний хрест, що був і до останніх наших часів. Що домовину, чи останки пок. князя, було куди-будь вивезено колись, о. Кульчинський в Острозі не чув. Жодних надмогильних плит з якими-будь написами біля Богоявленського собору в Острозі не було. Натомісць подав такі відомості, що свідчать про минуле м. Острога й кнн. Острозьких: — 1) В музеї біля Собору великий портрет князя, невідомо якого маляря й з яких часів. — 2) Князь К. К. Острозький замовив був у Нюрнбергу (Баварія) два масивні бронзові семисвічники, кожен вагою по 400 кильограмів. В часі 1-шої сві-

тової війни в 1914 р. ці семисвічники були вивезені до Житомира. По війні їх вдалось вилучити і один попав до Острога. Він стояв перед ракою св. преп. кн. Федора в Соборі, а другого перевезли в м. Дубно. — 3) В музеї зберігалась і старовинна Євангелія, на окладинці якої був масивний срібний череп. Правдоподібно, що ця Євангелія ще з часів першого Острозького князя Данила (1240 р.). — 4) Від р. 1760 зберігся в архіві Собору документ, що в нім було таке написано: «До мене, присяжного нотаря Луцького нотарного уряду, явився опікун Острозької Св. Никольської Церкви Безсмертний і представив євангелію, на обложці якої з внутрішньої сторони написано: „Я Даниїл Острожскіє в память нашего брака з княгиней Василисою даруем на вечния времена нашому пароху Св. Никольской Церкви землю»... Мова й правопис — старо-українські.

Князь Олександр Константинович єдиний залишився і помер вірним сином Православної Церкви і свого українського народу в родині князя К. К. Острозького. Других два сина його, Константин і Іван (Януш) та донька Анна прийняли католицтво ще за життя батька. Полонізаційно-єзуїтський наступ на українські магнатські й шляхетські роди був такої сили й хитрости, що йому не могли опертися навіть такі роди, як князів Острозьких. Єзуїти, для яких здобути найбагатший і впливовіший дім князів Острозьких було завданням першої ваги, постарались втертися до родинного життя князів Острозьких ще задовго до унії і своїми інтригами та впливами через жіночу половину дому довели племінницю князя К. К. Острозького Єлісавету до божевілля, в якому нещасна й проживала до смерті в Острозькому зам-

ку свого дядька. Це вже до унії зробило князя непримиреним ворогом єзуїтів, які постарались далі перевести розклад родини князя всіма прийнятими у єзуїтів способами. Після смерти князя К. К. Острозького його величезні маєтки скоро перейшли то до єзуїтів, то до спольщених і польських католицьких родів. Від його освітніх і добродійних для українського народу установ не залишилось нічого. Головний осередок їх, Острог, внука князя Анна-Алоїза Ходкевича, що, як передають, не залишила в спокої й костей свого православного діда, — віддала єзуїтам, де вони заснували свою єзуїтську колегію для освіти й польщення дітей української православної шляхти.

Вже через два роки після смерти князя Василя-Константина Острозького Мелетій Смотрицький, тоді ще православний, в творі 1610 р. „Тренос, альбо ламент (плач) святої Східньої Церкви”, так промовляв від імени Церкви: „О єпископи, єпископи! Чи вам не досить ще тої неоціненої втрати, яку я поношу за вашим недбальством, — таку величезну втрату в золоті й сріблі, в перлах і камінні дорогім, в яких я пишалась, як найславніша королева? . . . Де тепер той безцінний камінь-карбункул, блискучий як світильник, що я носила в короні своїй між перлами, як мале сонце між зорями, — де дім князів **Острозьких**, що світив над усі інші блиском світлости старої віри своєї?” . . .

Мелетій Смотрицький в своєму „Треносі”, або плачі Православної Церкви в Україні, поставивши на першому місці втрату для Церкви і нації славетного роду князів Острозьких, перераховує далі 47 панських кра-

інських родів, що з „родовитих, славних, гордих, сильних, давніх” — стали ренегатами своєї віри і свого народу; при цьому додає, що це ще не всі тут ним вичислені.

То є трагедія народу, який втрачає свою державність. Провідні його верстви шукають тоді собі привілеїв у нового володаря ціною зради. Але, як виказує історія, в національному житті народу є ще інші цементуючі народ зв'язки, крім власної державности. До них належить спільна релігійна віра народу, в християнстві — національна церква. Це — більш ідеальний фактор, не пов'язаний так з матеріальними чи соціально-економічними вигодами. Однак, національна церква, зберігаючи духовну єдність народу, витворюючи в його житті духовно-культурні цінності, не раз сприяла в історії народів і відзисканню державної незалежности.

Князь Константин Константинович Острозький, як і його предки, особливо святий князь Федор та батько кн. К. І. Острозький, глибоко розумів ролю рідної Церкви в житті його українського народу, що ця Церква, путь народу до вічного спасіння, в той же час в земному житті зберігає його, як націю, від винародовлювання іншими. Його жаль проймав, коли бачив, як „жорстокі вовки нещадно розкрадують і розпужують стадо Христове”, влазячи навіть до родин православних магнатів. І він, найвизначніший з українських православних магнатів, не погорджував, як і його предки, бути в одній „хлопській”, як звали єзуїти православну, вірі, в одній народній Церкві з кожемяками, щевцями, пекарями, разом з ними, об'єднаними в міщанські православні братства, боронячи її, душу народу, від наступу ворогів.

Схилимо ж свої чола перед маєстатичною постаттю князя Константина Константиновича Острозького в цю 350-ту річницю від його упокоєння, йшановуючи його подвиги народні, його нескортельні заслуги в історії нашої Української Православної Церкви, його жертви, труди й боротьбу, слідами яких пішли за князем К. К. Острозьким гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, митрополити Іов Борецький, Петро Могила, великий гетьман Богдан Хмельницький . . .

Джерела і історична література.

Акти Западної Росії. тт. II-IV. — Акти Южної Западної Росії. тт. I-II. — Архив Юго-Западної Росії. ч. I. т. II-V. — Русская историческая библиотека. тт. IV, VII, XIII. — Памятники Киевской Временной Комиссии для разбора древних актов. т. IV. — Сборник памятников русской народности и православия на Волини. Вип. I-II.

М. А. Максимович. Собрание сочинений. т. I. Письма о князьях Острожских.

П. Кулиш. Матеріали для історій возсоединенія Руси тт. I-II.

Boniecki. Poczet rodow w Koronie i W. Ks. Litewskim XVI w. (Warszawa 1895).

Митроп. Макарій. Історія русскої церкви. тт. VII-IX.

Narbut. Dzieje narodu polskiego. тт. IX-X.

Чистович І. Очерк історій Западно-русскої церкви. ч. II.

Н. Костомаров. Русская історія в жизнеописаніях ея главнейших деятелей. Вип. III.

П. Батюшков. Волинь. (СПБ. 1888).

А. Андріяшев. К. К. Острожскій, воевода Киевскій. 1881.

Н. Петров. Очерк історій православної школи на Волини. Тр. К. Дух. Ак. 1887.

К. Харлампович. Острожская православная школа. Киев. Старина. 1897. ч. 5-6.

Селецкий. Острожская типография і ея изданія. Пochaев. 1885.

Сольский. Острожская библия. Тр. К. Дух. Ак. 1884, VII.

И. И. Малишевский. Западная Русь в борьбе за веру и народность.

В. А. Беднов. Православная церковь в Польше и Литве по „*Volumina Legum*”.

Г. Булгаков. Западно-Русские православные церковные соборы.

Жукович П. Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства с церковной унией.

Голубев С. Материалы для истории западно-русской православной церкви (XVI и XVII стол).

Грушевський М. Історія України-Руси.

Архиеп. Филарет. История русской церкви. т. IV.

І. Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. тт. I-II.

Епископ Никон. Житнеописаніе Блаженнейшаго Антонія, митрополита Киевскаго и Галицкаго. т. II.

о. І. Нагаєвський. Католицька церква в минулому і сучасному Україні.

Ф. Волинський. Острозька Академія. Богослов. Вісник. ч. 2.

Русский Биографический Словарь. СПб. 1905.

Енцикл. слов. Брокгауза-Ефрона, кн. 43. Там показана література і збірники польських документів.

ЗМІСТ

Вступ	5
1. Рід князів Острозьких; діяльність видатніших з предків К. К. Острозького	9
2. Князь Василь-Константин Острозький; виховання князя і формування його світогляду під впливом тогочасних суспільно-ідейних течій	17
3. Князь К. К. Острозький, як український магнат, одруження князя. Участь в політичному житті й державна служба. Польщення українських земель після Люблинської унії 1569 року	22
4. Стан освіти і моралі українського духовенства на Україні половини XVI віку	29
5. Острозька Академія та її значення в історії української культури	30
6. Видання кн. К. К. Острозьким „Острозької Біблії” 1581 р. Інші Острозькі видання ..	33
7. Церковно-громадська діяльність князя К. К. Острозького для піднесення з упадку життя Української Православної Церкви в другій половині XVI в.	36
8. Чи князь К. К. Острозький знаходив рятунок Української Православної Церкви в унії з Римом; його відношення до унійного питання	39
9. Боротьба князя К. К. Острозького з унійною акцією українських владик; його грамота в цій справі до українського народу. Петиція князя Острозького і др. українських вельмож в справі скликання православно-го собору	43
10. Участь кн. К. К. Острозького в Берестейському православному соборі 1596 р. ..	45
11. Князь К. К. Острозький в боротьбі з Берестейською унією 1596 р. після її проголошення і признання державною польською владою	50
12. Смерть князя Василя-Константина Острозького; могила його. Окатолчення княжого роду Острозьких і втрата його для українського народу	58
Джерела і історична література	63